
TRANSFORMÁCIA PLODNOSTI V MESTSKOM A VIDIECKOM PRIESTORE NA SLOVENSKU PO ROKU 1989¹⁾

Branislav Šprocha²⁾ – Branislav Bleha³⁾

TRANSFORMATION OF FERTILITY IN URBAN AND RURAL AREAS
IN SLOVAKIA AFTER 1989

Abstract

Fertility in Slovakia has undergone several important changes since 1989. The main goal of this paper is to analyse the most important shifts in the rate and timing of fertility and of fertility in relation to marital status in urban and rural communities. At the same time, we also try to identify how the transformation period affected existing differences in selected aspects of fertility between urban and rural communities. In addition, we try to estimate how the current transformation has affected the cohort fertility and parity structure of women in those cohorts that were most affected by the transformation process after 1989. Our results confirmed the long-term higher fertility of women in rural communities as well as the obvious differences in the structure of women by parity between urban and rural communities. After 1989 transformational changes in the process of fertility occurred more dynamically in urban communities. Because of the faster recovery from the postponement of childbirth in urban communities, there has been some convergence in terms of fertility rate numbers. On the other hand, the more significant postponement of childbirth in urban areas has contributed to a deepening of the urban/rural differences in terms of fertility tempo.

Keywords: fertility, urban and rural communities, Slovakia

Demografie, 2021, 63: 139–157

ÚVOD

Obdobie po roku 1989 prinieslo na Slovensku a v ďalších krajinách bývalého východného bloku dynamickú a v mnohých aspektoch komplexnú

premenu reprodukčného správania. K jej hlavným znakom sa zaradili pokles plodnosti a jej stabilizácia na nízkej až veľmi nízkej úrovni, s tým do značnej miery spojený proces odkladania rodenia detí

---

1) Článok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č. 2/0064/20 „Pokračujúca transformácia rodinného a reprodukčného správania na Slovensku v časovom a priestorovom aspekte“ a APVV VV-17-0079 Analýza a prognóza demografického vývoja Slovenskej republiky v horizonte 2080: identifikácia a modelovanie dopadov na sociálno-ekonomickú sféru v rozličných priestorových mierkach.

2) Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Šancova 56, 811 05 Bratislava, Kontakt: branislav.sprocha@gmail.com

3) Katedra ekonomickej a sociálnej geografie, demografie a územného rozvoja, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Ilkovičova 6, Mlynská Dolina, 842 15 Bratislava 4, Slovensko. Kontakt: branislav.bleha@uniba.sk

do vyššieho veku, predlžovanie obdobia bezdetnosti, veková heterogamia realizácie reprodukčných zámerov a teda odklon od takmer univerzálneho a skorého materstva (*Sobotka*, 2004 a 2011). Reťazové previazanie začiatku materstva s ďalšími pôrodnami znamená, že procesom odkladania, prípadne v menšej miere aj samotného odmietania rodičovstva, sú ovplyvnené tiež šance narodenia druhých a ďalších detí (*Zeman a kol.*, 2018; *Šprocha – Ďurček*, 2018). Zmenami tak prechádza aj štruktúra žien podľa parity. Dôležitou súčasťou transformácie reprodukcie sa stalo tiež uvoľnenie vzťahu medzi manželstvom a reprodukciou. Do určitej miery to nepriamo signalizuje rastúci podiel detí narodených mimo manželský zväzok. Tieto a ďalšie hlavné transformačné zmeny v procese plodnosti sú na národnej a čiastočne aj regionálnej úrovni pomerne dobre a podrobne analyzované (napr. *Bartoňová*, 2001; *Bleha a kol.*, 2014; *Jurčová – Mészáros a kol.*, 2010; *Rychtaříková*, 2007; *Šprocha – Šídlo*, 2016; *Šprocha a kol.*, 2019). Menšia pozornosť sa však venuje niektorým špecificky vymedzeným populačným podskupinám. Príkladom môže byť obyvateľstvo mestských a vidieckych sídel. Práve rozdiely v úrovni, časovaní a tiež samotnom charaktere plodnosti medzi mestom a vidiekom sú už tradičným predmetom demografického výskumu. Už pri hodnotení presadzovania prvej demografickej revolúcie bolo mesto a proces urbanizácie vnímané ako jeden z dôležitých faktorov premeny reprodukčného správania (napr. *Sharlin*, 1986, *Livi-Bacci*, 1986). Záujem o výskum diferencií v procese plodnosti medzi mestskou a vidieckou populáciou však pretrváva až do súčasnosti. Viaceré výskumy (napr. *Bruneta – Rotondi*, 1991; *Hank*, 2001; *Kulu*, 2013; *Kulu a kol.*, 2007) pritom vo všeobecnosti poukazujú na pretrvávajúce nižšej plodnosti a neskoršieho začiatku reprodukcie žien v mestách. Súčasne s tým sa však ukazuje, že tieto rozdiely sa postupne v čase znižujú (*Kulu*, 2013). Otázkou zostáva ako sa na uvedenom stave podpisuje komplexná transformácia procesu plodnosti prebiehajúca od začiatku 90. rokov. V česko-slovenskom prostredí je síce tejto výskumnej otázke venovaná značná pozornosť, no existujúce štúdie sa v spojitosti s mestským a vidieckym priestorom venujú skôr niektorým vybraným problémom (napr. *Foltánová a kol.*, 2011, *Hašek*, 2020, *Křestánová a kol.*,

2019, *Katuša – Sopkuliak*, 2011), hodnotia populačný vývoj len v niektorých špeciálnych populačných skupinách (napr. najväčších mestách, vidieckych obciach a pod.; napr. *Bleha a kol.*, 2013; *Bleha a kol.*, 2020; *Drinka – Majo*, 2016; *Šprocha a kol.*, 2016; *Vaňo – Mészáros*, 2004), alebo z časového hľadiska pokrývajú len obmedzený úsek z transformačného obdobia (napr. *Šprocha*, 2008).

Cieľom predloženej štúdie je analýza transformácie plodnosti v sídlach so štatútom mesta a v ostatných vidieckych obciach na Slovensku po roku 1989. Najprv sa zameriame na dlhodobý medzigeneračný vývoj konečnej plodnosti a štruktúry žien podľa počtu narodených detí a prípadné zmeny v diferencii medzi mestskými a vidieckymi obcami na Slovensku. Následne bude našim cieľom analýzy dopadov celospoločenskej transformácie po roku 1989 na intenzitu plodnosti, časovanie rodenia detí a ich legitimitu. Súčasne sa s tým pokúsime tiež nájsť odpoveď a otázku, či v predmetnom období dochádzalo ku konvergencii alebo divergencii v hodnotách vybraných ukazovateľov medzi mestským a vidieckym priestorom. Posledným čiastkovým cieľom bude snaha odhadnúť dopady týchto transformačných zmien v procese plodnosti v generačnej perspektíve prostredníctvom odhadu vývoja konečnej plodnosti žien narodených od druhej polovice 60. do začiatku 80. rokov.

METODIKA PRÁCE A ZDROJE ÚDAJOV

V príspevku je súbor obcí Slovenska rozdelený do dvoch základných skupín – mestské a vidiecke obce. Za mestské sídla budeme v našej analýze považovať tie, ktoré mali ku koncu roka 2019 (k 31. 12.) štatút mesta (celkovo 140 sídel). Obyvateľstvo s trvalým pobytom v týchto obciach budeme považovať za mestské obyvateľstvo. Ostatné obce na Slovensku bez štatútu mesta predstavujú skupinu vidieckych sídel. Analogicky obyvateľstvo s trvalým pobytom v týchto obciach považujeme za vidiecke obyvateľstvo. Obec je na Slovensku prehlásená za mesto na základe priznania tohto štatútu Národnou radou SR po splnení podmienok definovaných v § 22 ods. 1 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov. Za mesto je pritom možné vyhlásiť takú obec, ktorá

je hospodárskym, administratívnym a kultúrnym centrom alebo centrom cestovného ruchu, alebo kúpeľným mestom. Ďalej takéto sídlo musí zabezpečovať služby aj obyvateľom okolitých obcí a má zabezpečené s nimi dopravné spojenie. Aspoň časť zástavby musí mať mestský charakter, pričom obec by mala mať najmenej 5 tis. obyvateľov. Posledné kritérium však nemusí byť splnené, ak predchádzajúce podmienky sú splnené a ide o opodstatnený návrh. Žiadosť zmeny štatútu podáva obec až po tom, ako ju odobrili obyvatelia v miestnom referende.

Vyššie uvedené časové kritérium na vymedzenie súboru mestských obcí sa z nášho pohľadu zdá legitímna, keďže v období rokov 1991–2020, za ktoré pochádzajú analyzované údaje, sa početnosť a ani zloženie tohto súboru výraznejšie nemenilo. Celkovo v rokoch 1991–1994 malo štatút mesta 138 obcí na Slovensku. V roku 1995 boli z neho vyčlenené dve mestá s relatívne malým počtom obyvateľov: Bidovce (1 080 osôb 31. 12. 1994) a Čaňa 4 347 (osôb). Ani ďalšie zmeny nemohli výraznejšie ovplyvniť sledovaný súbor mestských obcí. V roku 2001 získali štatút mesta Šaštín-Stráže (5 020 osôb) a Krásno nad Kysucou (6 952 osôb) a konečne v roku 2016 obce Gabčíkovo (5 387 osôb) a Turany (4 291 osôb). Základné informácie týkajúce veľkosti súboru žien v reprodukčnom veku a počtu živonarodených detí v mestských a vidieckych obci vo vybraných rokoch je prezentovaný v tab. 1.

Analýza procesu plodnosti v mestskom a vidieckom prostredí na Slovensku sa opiera o dva základné zdroje demografických údajov. Konečná plodnosť a štruktúra žien podľa počtu živonarodených detí je založená na výsledkoch sčítaní ľudu, domov a bytov z roku 1991 a sčítaní obyvateľov, domov a bytov z rokov 2001

a 2011. Dostupnosť anonymizovanej primárnej databázy zo všetkých troch sčítaní nám umožnila jednak výber a triedenie údajov za rovnaký súbor mestských a vidieckych obcí (podľa kódu miesta trvalého bydliska ženy), pričom využívanými boli odpovede na otázku o počte živonarodených detí a rok narodenia osoby (konštruovaný z dátumu narodenia). Z prvého spomenutého sčítania boli počítané predmetné ukazovatele pre generácie žien narodených v rokoch 1920–1940. Z druhého sčítania išlo o generácie 1941–1950 a napokon z posledného sme získali údaje za ženy narodené v rokoch 1951–1965. Z hľadiska kvality údajov je potrebné upozorniť na skutočnosť, že v každom zo sčítaní časť záznamov neobsahovala potrebné informácie. Tieto boli z ďalšej analýzy vyradené. Ak sa obmedzíme na generácie žien, s ktorými sme v našej analýze pracovali, potom sa podiel záznamov bez informácie o počte živonarodených detí medzi sčítaniami postupne zvyšoval. V roku 1991 išlo len o približne 1,4 % žien v mestách a niečo viac ako 0,6 % žien vo vidieckych obciach. O desaťročie neskôr potrebný údaj nenachádzame u takmer 5 % záznamov v mestskom a 2,6 % vo vidieckom prostredí. Posledné dostupné sčítanie obyvateľov z roku 2011, ktoré poznačili viaceré negatívne javy čoho výsledkom bola v mnohých prípadoch nechota vyplňať odpovede na viaceré otázky v papierovom sčítacom formulári, sa vyznačuje najvyššou mierou neodpovedí. V súbore obcí mestského typu išlo o niečo viac ako 13 % záznamov a vo vidieckych obciach sa ich zastúpenie dostalo nad hranicu 6,2 %.

Zmeny v procese plodnosti, ktoré priniesla celospoločenská transformácia po roku 1989 sú v súbore miest a vidieckych obcí analyzované

Tab. 1: Vybrané ukazovatele v mestských a vidieckych obciach na Slovensku

Selected indicators in urban and rural communities in Slovakia

Ukazovateľ / Indicator	Mestá / Urban communities				Vidiecke obce / Rural communities			
	1992	2001	2011	2019	1992	2001	2011	2019
Počet žien v reprodukčnom veku (15–49 rokov) Number of women of reproductive age (15–49 years)	842 704	861 517	763 558	682 382	520 616	572 023	610 232	603 219
Počet živonarodených detí Number of live births	41 249	26 106	32 238	28 971	33 391	25 030	28 536	28 083

Zdroj: ŠÚ SR, výpočty autorov.

Source: SO SR, authors' calculations.

prostredníctvom anonymizovanej primárnej databázy údajov každoročne zbieraných Štatistickým úradom Slovenskej republiky (ďalej ŠÚ SR) prostredníctvom vyčerpávajúceho zisťovania rady Obyv 2-12 Hlásenie o narodení. Tieto údaje boli dostupné v čase písania príspevku pre obdobie rokov 1992–2019. Na základe kódu miesta trvalého bydliska matky v čase narodenia dieťaťa bolo možné jednotlivé záznamy prideliť do oboch podskupín. Pre rovnaké obdobie sme disponovali tiež bilancovanou vekovou štruktúrou obcí Slovenska podľa jednotiek veku a pohlavia, čo nám umožňovalo konštruovať všetky zvolené prierezové indikátory plodnosti z jednoročných vekových skupín. Intenzita plodnosti je prezentovaná prostredníctvom vekovo-špecifických redukovaných mier plodnosti a z nich následne konštruovanej úhrnnej plodnosti. Z redukovaných mier boli odvodené aj príspevky vybraných vekových skupín k celkovej úhrnnej plodnosti. Konkrétne pracujeme s podielom plodnosti, ktorá sa realizovala vo veku do 25 rokov a vo veku 30 a viac rokov z celkovej hodnoty úhrnnej plodnosti.

Zohľadnením poradia živonarodených detí boli z redukovaných vekovo-špecifických mier plodnosti podľa biologického poradia vypočítané tiež priemerné veku žien pri narodení živého dieťaťa príslušnej parity. Z hľadiska analýzy časovania pracujeme predovšetkým s prvými živonarodenými deťmi. Pre výpočet očistenej úhrnnej plodnosti od zmien časovania majú význam hodnoty týchto ukazovateľ aj pre vyššie parity. Na tento účel využívame konkrétne metodický koncept navrhnutý Bongaartsom a Feeneyom (1998). Ten vyjadruje priemerný počet detí, ktoré by sa narodili jednej žene počas jej reprodukčného obdobia, ak by nedochádzalo k zmene časovania rodania detí. Základom pre výpočet sú vekovo-špecifické miery plodnosti podľa veku a poradia živonarodeného dieťaťa a priemerný vek žien pri narodení živého dieťaťa jednotlivých poradií. Samotnú hodnotu očistenej úhrnnej plodnosti od zmien časovania získame ako sumu parciálnych očistených úhrnných plodností jednotlivých biologických poradií (i) prostredníctvom nasledujúceho vzťahu:

$$o\check{c}\check{U}P_t = \sum_{i=1}^{i_{\max}} o\check{c}\check{U}P_t^i,$$

kde pre jednotlivé očistené úhrnné plodnosti platí:

$$o\check{c}\check{U}P_t^i = \frac{\check{U}P_t^i}{(1-r_t^i)},$$

$o\check{c}\check{U}P_t^i$ je očistená úhrnná plodnosť v roku (t) biologického poradia (i),

$\check{U}P_t^i$ je úhrnná plodnosť v roku (t) biologického poradia (i), r_t^i je zmena priemerného veku matky v roku (t) pri narodení i -teho dieťaťa.

Zmenu priemerného veku matku pri narodení dieťaťa i -teho poradia pritom Bongaarts s Feeneyom (1998) aproximovali vzťahom:

$$r_t^i = \frac{(PV_{t+1}^i - PV_{t-1}^i)}{2}.$$

PV_{t+1}^i predstavuje priemerný vek ženy pri narodení živého dieťaťa i -teho poradia v kalendárnom roku ($t+1$) a PV_{t-1}^i je priemerným vekom pri narodení živého dieťaťa i -teho poradia v roku ($t-1$). V podstate tak r_t^i predstavuje priemernú medziročnú zmenu priemerného veku pri narodení živého dieťaťa príslušnej parity.

Pri analýze detí narodených mimo manželstva, teda ženám v čase narodenia dieťaťa uvádzajúcim rodinný stav slobodná, rozvedená alebo ovdovená pracujeme so všetkými udalosťami bez ohľadu na vitalitu narodeného dieťaťa.

V spojitosti s použitým zdrojom údajov je potrebné upozorniť na dôležitú metodickú zmenu. Od roku 1992 až do roku 2011 (vrátane) obsahuje zdrojová databáza údaje o všetkých udalostiach realizovaných ženami s trvalým pobytom na Slovensku. Znamená to, že do súboru narodených detí sa dostávali aj tie udalosti, ktoré sa odohrali v zahraničí. Od roku 2012 však narodené deti v zahraničí ženám s trvalým pobytom na Slovensku nie sú predmetom Hlásení Obyv 2-12. V dôsledku toho došlo medziročne k pomerne významným posunom v hodnotách niektorých použitých ukazovateľov intenzity a najmä časovania rodania detí.

Záverečná konštrukcia odhadu konečnej plodnosti a štruktúry žien podľa počtu živonarodených detí v generáciách z rokov 1966–1980 sa opiera o bilančnú metódu. Základným vstupom je štruktúra žien v mestách a na vidieku podľa roku narodenia získaná zo sčítania obyvateľov 2011. Tá je následne modifikovaná pôrodmi živých detí v období rokov

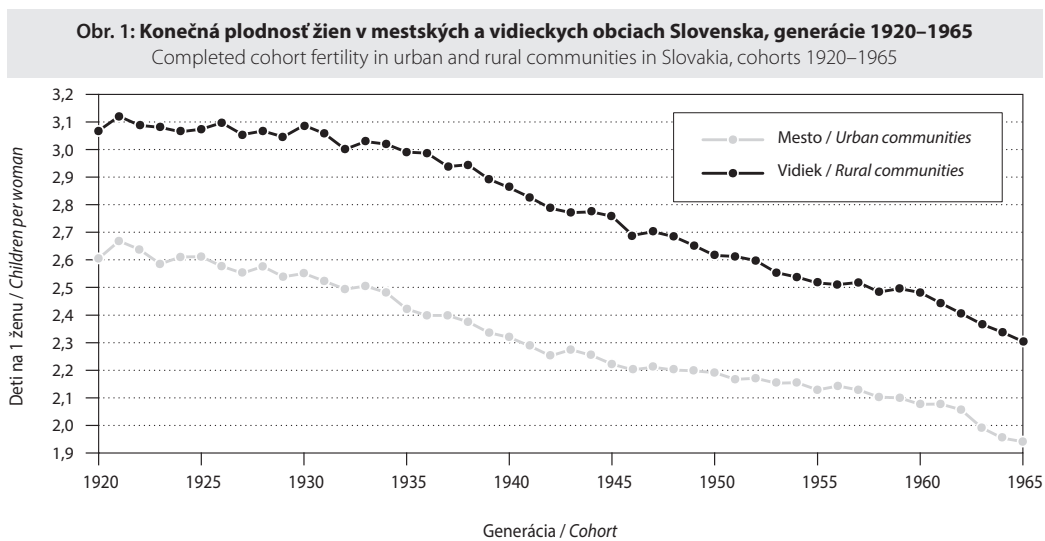
2011 (od dátumu sčítania po koniec roka) až 2019. V prípade bezdetných ide o dekrementný proces, keď narodením prvého dieťaťa je táto skupina početne zmenšovaná. V ostatných paritných skupinách aplikujeme inkrementno-dekrementný prístup, keď narodením dieťaťa (*i-teho*) poradia sa skupina žien s (*i-1*) deťmi znižuje a naopak skupina s (*i*) deťmi početne zvyšuje. Keďže dostupné údaje nedovoľujú zahrnúť efekt migrácie (nepoznáme paritnú štruktúru migrujúcich žien), sme nútení prijať predpoklad „migračnej uzavretosti“, resp. vyrovnanosti migračných tokov medzi analyzovanými populáciami navzájom a smerom do zahraničia z hľadiska paritného zloženia. Uvedomujeme si, že tento predpoklad sa nezakladá na realite, a preto získaný obraz predstavuje len hrubý odhad možných dopadov transformačných zmien plodnosti na kohortnú plodnosť a štruktúru žien podľa parity narodených v rokoch 1966–1980.

HISTORICKÉ POZADIE ROZDIELOV V PROCESE PLODNOSTI MEDZI MESTOM A VIDIEKOM

Rozdiely v intenzite plodnosti medzi mestom a vidiekom na Slovensku nie sú len otázkou súčasnosti a transformačného obdobia po roku 1989, ale môžeme ich kontinuálne identifikovať prostredníctvom

rôznych zdrojov údajov aj v hlbšej histórii. Napríklad analýza prierezových údajov z 1. Československej republiky (Šprocha – Tišliar, 2008 a 2011) jednoznačne poukazovala na vyššiu hrubú mieru pôrodnosti, ako aj všeobecnú mieru plodnosti v malých a najmenších obciach, kým naopak v obciach s viac ako 10 tis. obyvateľmi a najmä v najväčších mestách (Košice a Bratislava) bola intenzita pôrodnosti signifikantne nižšia. Na vyššiu realizovanú plodnosť vydatých žien vidieckych obcí upozorňovali aj údaje zo sčítania ľudu 1930 (bližšie Šprocha – Tišliar, 2016).

Vývoj konečnej plodnosti konštruovaný pre generácie žien z rokov 1920–1965 s trvalým pobytom v mestách a na vidieku na základe výsledkov sčítaní obyvateľov, domov a bytov z roku 1991, 2001 a 2011 potvrdzujú, že diferencie v intenzite rodenia detí medzi oboma sledovanými populačnými podskupinami existovali aj po druhej svetovej vojne. Súčasne je z obr. 1 zrejmé, že jednak dochádzalo k postupnému poklesu realizovanej plodnosti v mestách i na vidieku, ale tiež sme boli najprv svedkami určitého prehlbovania rozdielov. Dá sa pritom očakávať v zmysle vyššie uvedených prác Livi-Bacci (1986) a Sharlin (1986), že aj na Slovensku mestské obce predstavovali priestor so skorším ukončovaním demografickej revolúcie. Preto môžeme predpokladať, že uvedený rýchlejší pokles konečnej plodnosti žien

Zdroj: SĽDB 1991, SODB 2001 a 2011, výpočty autorov.
 Source: Population Census 1991, 2001 and 2011, authors' calculations.

v mestách bol práve toho dôsledkom. Keďže proces vedomej regulácie veľkosti rodiny sa presadil následne vo všetkých priestoroch bez ohľadu na spoločenské, ekonomické, či kultúrne podmienky, je logickým vyústením, následný medzigeneračný konvergenčný proces. Ten vyvrcholil v kohortách žien narodených v 50. rokoch, keď končená plodnosť žien z vidieka bola približne o 0,4 dieťaťa vyššia. Na tejto hodnote sa rozdiel v predmetnom ukazovateli udržal pri kontinuálnom poklese realizovanej plodnosti v podstate až do najmladších generácií s ukončenou reprodukciou. Medzi generáciami 1920 a 1965 tak hodnota konečnej plodnosti v mestách klesla približne z 2,6 na 1,9 dieťaťa a na vidieku z niečo viac ako 3 detí na 2,3 dieťaťa (obr. 1).

V mladších generáciách, ktoré však v čase posledného sčítania v roku 2011 ešte neboli na konci reprodukčného veku, stále platil známy jav vyššej realizovanej plodnosti vo vidieckom prostredí. Napríklad u žien narodených v polovici 70. rokov bola kohortná plodnosť v mestách už pod hranicou 1,5 dieťaťa, kým na vidieku prekračovala hranicu 1,8 dieťaťa. V generáciách zo začiatku 80. rokov už v mestách dokonca v priemere na jednu ženu pripadalo menej ako 1 dieťa a na vidieku viac ako 1,3 dieťaťa. Diferencia v realizovanej plodnosti sa tak aj v týchto transformácii najviac zasiahnutých generáciách pohybovala na úrovni približne 0,4 dieťaťa na ženu v prospech vidieckych sídel. Zaujímavosťou pritom je, že o niečo vyššia diferencia bola zatiaľ identifikovaná u žien narodených v prvej polovici 70. rokov, teda v generáciách, ktoré bývajú považované za skupiny najviac zasiahnuté negatívnymi javmi transformácie a samotným procesom odkladania rodenia detí (pozri napr. *Potančoková, 2008 a 2011; Šprocha – Tišliar, 2016*).

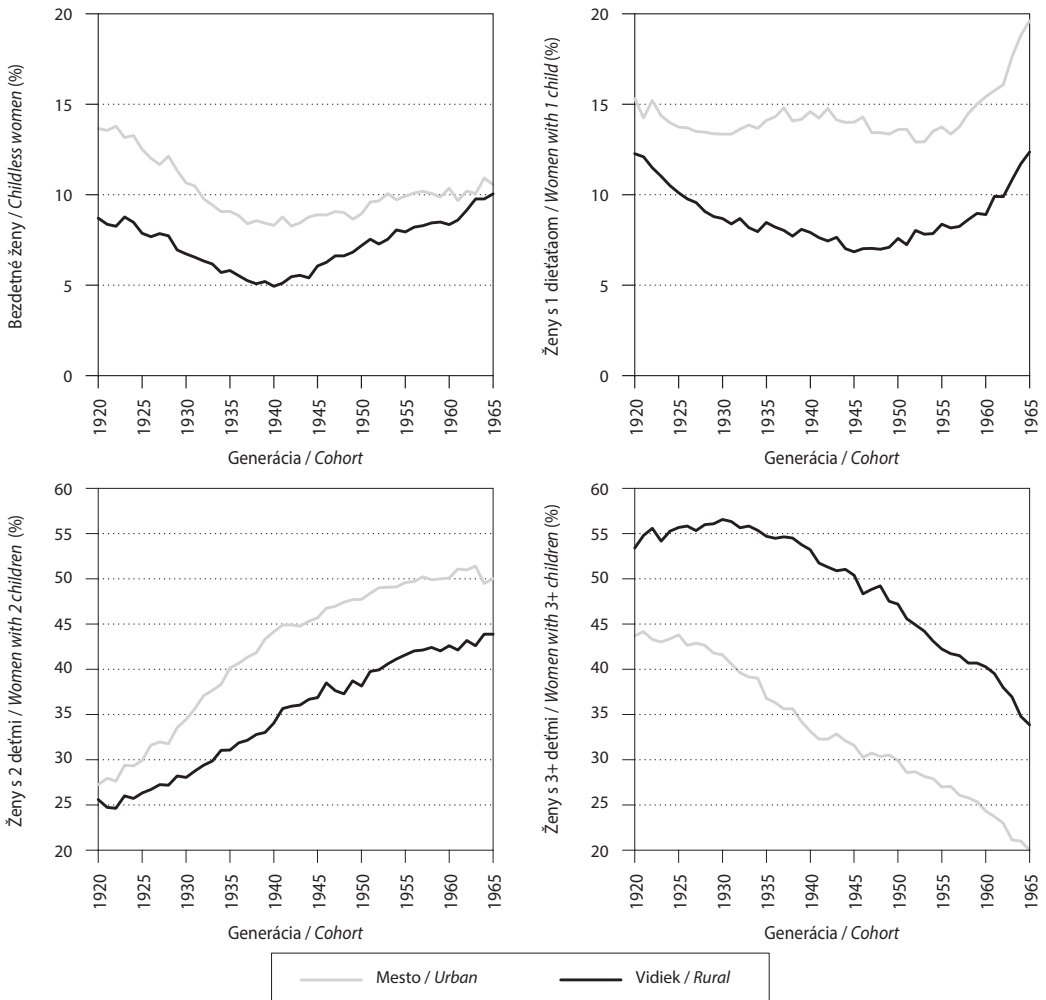
Hlavným faktorom pretrvávajúcej vyššej konečnej plodnosti vo vidieckom prostredí sa podľa dostupných údajov v sledovaných generáciách javí byť jednoznačne častejšie rodenie detí tretieho a vyššieho poradia. Ako je zrejmé z obr. 5, práve určitá stagnácia ich zastúpenia u žien z vidieka z 20. a prvej polovice 30. rokov pri súčasnom poklese v mestách bola pravdepodobne tiež hlavnou príčinou spomínaného počiatočného zväčšovania diferencií v realizovanej plodnosti v analyzovaných populačných skupinách. Od generácií z polovice 30. rokov však aj na vidieku

dochádza k poklesu podielu žien s tromi a viac deťmi z 55 % až na úroveň jednej tretiny u žien narodených v polovici 60. rokov. V mestách sa ich zastúpenie v predmetných generáciách znížilo z necelých 45 % na približne 20 %.

Typickou črtou žien Slovenska realizujúcich svoje reprodukčné zábery v období minulého politického režimu bol postupný medzigeneračne sa prehlbujúci príklon k dvojdetnej rodine (*Potančoková, 2011*). Uvedený trend môžeme identifikovať v mestskom i vidieckom priestore. Pritom však jednoznačne platilo, že práve dve deti mali častejšie ženy žijúce v mestách. Dôležitým je tiež poznatok, že v sledovaných generáciách sa rozdiel medzi mestským a vidieckym priestorom ešte prehlboval. Kým u žien narodených v prvej polovici 20. rokov bol v mestách podiel osôb s dvomi deťmi len o približne 2–3 p.b. vyšší, v generáciách z druhej polovice 30. – prvej polovice 50. rokov sa pohyboval na úrovni 8–10 p.b. Smerom k mladším kohortám však vzhľadom na presadzovanie dvojdetného modelu a spomínaný rýchly pokles zastúpenia žien s tromi a viac deťmi na vidieku došlo k určitej konvergencii.

Rozdiely medzi mestom a vidiekom v štruktúre žien podľa parity existovali aj v zastúpení bezdetných osôb a osôb len s jedným dieťaťom. Vo všeobecnosti pritom platilo, že častejšie bez skúsenosťami s materstvom zostávali ženy v mestách. Na druhej strane je zrejmé, že medzigeneračne dochádzalo k poklesu zastúpenia bezdetných žien v oboch populačných skupinách s najnižšou váhou v generáciách z konca 30. a začiatku 40. rokov. Následný rast bol o niečo dynamickejší na vidieku a výsledkom toho bolo aj zblížovanie zastúpenia bezdetných s úrovňami, ktoré nachádzame v mestách. V najmladších generáciách na konci reprodukčného veku tak môžeme vidieť, že približne desatina žien zostávala bezdetná. V prípade modelu rodiny s jedným dieťaťom vidíme v mestách pomerne dlhodobú stagnáciu pod hranicou 15 % a až približne od generácie z polovice 50. rokov intenzívny rast až takmer na úroveň 20 %. Na vidieku bol tento model menej častý a smerom ku generáciám z polovice 40. rokov došlo ešte k jeho redukcii. Následný rast kopíruje síce vývoj v mestskom prostredí, ale ide o menej dynamický trend. Aj preto sa opätovne

Obr. 2–5: Štruktúra žien podľa počtu narodených detí v mestských a vidieckych obciach Slovenska, generácie 1920–1965 / Parity structure of women in urban and rural communities in Slovakia, cohorts 1920–1965

Zdroj: SLDB 1991, SODB 2001 a 2011, výpočty autorov.
Source: Population Census 1991, 2001 and 2011, authors' calculations.

rozdiely medzi sledovanými populačnými skupinami dostali nad 7 p.b.

V mladších generáciách sa v realizovanej plodnosti zatiaľ prejavujú významné rozdiely v časovaní materských štartov. Podiel bezdetných žien do generácie 1980 vzrástol v mestách až na úroveň 44 %, kým na vidieku to nebola podľa posledného sčítania 2011 ani jedna tretina. S tým súviselo tiež znižovanie rozdielov v zastúpení žien s jedným dieťaťom, ako

aj výraznejšia prevaha žien na vidieku, ktorým sa narodilo dve a viac detí. Keďže v mestskom prostredí sa ukazuje byť reprodukcia dlhodobou posunutá do vyššieho veku, uvedené diferencie nie sú konečné a budú (resp. sú) modifikované realizáciou reprodukčných zámernov v druhej polovici reprodukčného obdobia. Detailnejšie sa rozdielmi v rozložení mier plodnosti podľa veku a ich zmenami po roku 1989 budeme venovať v nasledujúcej kapitole.

VÝVOJ PLODNOSTI V MESTÁCH A NA VIDIEKU PO ROKU 1989

Transformačné obdobie v spojitosti s vývojom intenzity plodnosti môžeme na Slovensku rozdeliť do dvoch hlavných fáz. V prvej sme už v prvej polovici 90. rokov boli svedkami prudkého poklesu hodnôt úhrnnej plodnosti. Z približne 2 detí na ženu sa tieto dostali už v roku 1995 na hranicu 1,5 dieťaťa. V nasledujúcich rokoch sa proces znižovania intenzity rodenia detí zmiernil, no dno dosiahol až v roku 2002, keď na jednu ženu by pri nezmenenej úrovni úhrnnej plodnosti pripadalo menej ako 1,2 dieťaťa. Druhá fáza sa niesla najprv v znamení stabilizácie pretrvávania veľmi nízkej úrovne plodnosti len s veľmi miernym medzročným rastom. Až po roku 2007 môžeme identifikovať výraznejšie oživenie reprodukcie a s tým spojený rast hodnôt úhrnnej plodnosti. Tá v súčasnosti (rok 2019) už dosahuje hodnotu 1,6 dieťaťa na ženu.

Obdobný vývoj môžeme nájsť aj pri analýze vývoja úhrnnej plodnosti žien v mestských a vidieckych obciach Slovenska. Ako je zrejme z obr. 5, v mestskom prostredí už na začiatku 90. rokov bola plodnosť žien o niečo nižšia. Tá klesla pod hranicu 1,8 dieťaťa na ženu, kým na vidieku by ešte pripadalo približne 2,1 dieťaťa. Je pritom zaujímavé, že v nasledujúcom období proces poklesu prebiehal v oboch prostrediach približne s rovnakou dynamikou. V roku 2002, keď obe populačné skupiny dosiahli svoje minimum, úhrnná plodnosť dosahovala v mestách hodnotu menej ako 1,1 dieťaťa na ženu a na vidieku to bolo menej ako 1,4 dieťaťa (zníženie o 0,7 dieťaťa). Nasledujúce roky priniesli v oboch prostrediach len veľmi mierny nárast a následne niekoľkoročnú stabilizáciu, ktorú prelomilo až spomínané oživenie po roku 2007. To bolo prerušené pravdepodobne vplyvom nepriaznivých podmienok panujúcich počas nedávnej globálnej hospodárskej krízy a zo štatistického hľadiska zmenou metodiky vykazovania detí narodených v zahraničí (pozri vyššie). Posledné roky sa však jednoznačne nesú v znamení oživenia rodenia detí a zvyšovania hodnôt úhrnnej plodnosti v oboch sledovaných populačných skupinách. O niečo dynamickejšie tento proces pritom prebieha v mestách, vďaka čomu dochádza k určitej konvergencii v úrovni prierezovej plodnosti. Podľa posledných dostupných údajov z roku 2019, by na jednu ženu s trvalým pobytom v mestách pripadalo približne 1,46 dieťaťa

a na vidieku 1,66 dieťaťa. Je zrejme, že práve tento vývoj priniesol aj určité približenie miest s vidiekom z hľadiska intenzity plodnosti.

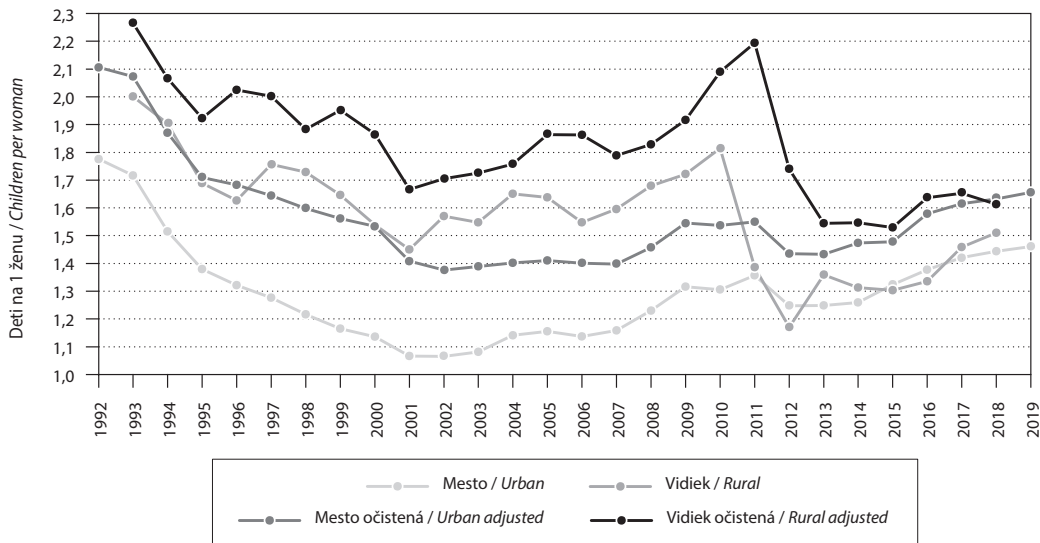
Proces odkladania rodenia detí do vyššieho veku však môže hodnoty prierezových ukazovateľov plodnosti ovplyvniť. Aplikáciou Bongaarts-Feeneyho úpravy (1998) zisťujeme, že k tomuto došlo v oboch sledovaných prostrediach. V 90. rokoch to boli predovšetkým mestá, kde efekt zmien časovania podhodnocoval reálnu intenzitu procesu (obr. 6). Na začiatku nového storočia sa jeho vplyv v oboch prostrediach približne vyrovnal. Posledné roky sa však niesli v znamení určitej stabilizácie načasovania rodenia detí (pozri nižšie), a preto aj vplyv efektu zmien časovania sa najprv v mestách a s určitým odstupom aj na vidieku vyčerpali. V dôsledku toho hodnoty „klasickej“ a očistenej úhrnnej plodnosti sa v podstate vyrovnali (obr. 6).

Hlavným znakom transformácie vekového rozloženia plodnosti na Slovensku a ako ukazuje obr. 7 a 8 aj v mestskom i vidieckom priestore je pokles intenzity rodenia detí v mladšom veku a určitý presun reprodukcie do vyššieho. Model skorej realizácie reprodukčných zámerov takmer výlučne v prvej polovici reprodukčného veku sa stáva v mestách i na vidieku minulosťou. Je pritom zaujímavé, že na začiatku 90. rokov môžeme ešte v oboch sledovaných populáciách identifikovať takmer rovnaký priebeh a rozloženie vekovo-špecifických mier plodnosti. Rozdiely existovali v podstate len v samotnej úrovni rodenia detí. Transformačné obdobie však prinieslo spomínaný výrazný pokles intenzity plodnosti vo veku do 27 rokov (vrátane, pozri obr. 8). Ten bol pritom medzi rokmi 1992 a 2019 o niečo výraznejší na vidieku, keď celkový pokles presahoval hodnotu 0,81 dieťaťa na ženu, kým v mestskom prostredí to bolo necelých 0,78 dieťaťa.

Na druhej strane obr. 7 a najmä 8 potvrdzuje, že proces oživenia plodnosti vo vyššom veku bol o niečo výraznejší v mestách. Medzi rokom 1992 a 2019 vo veku 28 a viac rokov sa celková plodnosť zvýšila v sídlach so štatútom mesta o približne 0,46 dieťaťa na ženu a vo vidieckych obciach o necelých 0,34 dieťaťa. Práve vďaka nižšej dynamike odkladania a úspešnejšej rekuperácii v mestách došlo k spomínanej konvergencii úhrnnej plodnosti žien miest a vidieka na Slovensku.

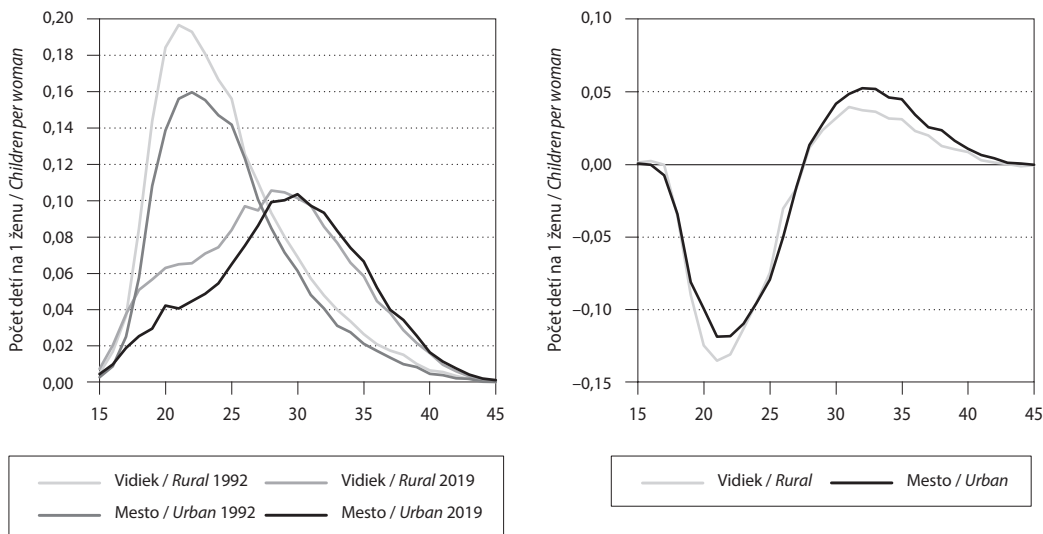

Obr. 6: Úhrnná a očistená úhrnná plodnosť od zmien časovania v mestských a vidieckych obciach na Slovensku / Total fertility rate and tempo adjusted total fertility rate in urban and rural communities in Slovakia

Zdroj: ŠÚ SR, výpočty autorov.
 Source: SO SR, authors' calculations.

Obr. 7 a 8: Vekovo-špecifické miery plodnosti žien v mestských a vidieckych sídlach vo vybraných rokoch a zmena plodnosti medzi rokmi 1992 a 2019 na Slovensku / Age-specific fertility rates of women in urban and rural communities in selected years and change in fertility rates between 1992 and 2019 in Slovakia

Zdroj: ŠÚ SR, výpočty autorov.
 Source: SO SR, authors' calculations.

Z hľadiska rozloženia mier plodnosti posledne známy obraz hovorí tiež o dôležitých diferenciách

v mladšom veku a formovaní špecifického priebehu reprodukcie a to najmä v spojitosti s vidiekom.

Ako je zrejme z obr. 7, v najmladších vekových skupinách (15–17 rokov) došlo k situácii, keď intenzita plodnosti v roku 2019 bola dokonca o niečo vyššia ako sme mohli vidieť na začiatku 90. rokov. Súčasne s tým sa po prudkom náraste vytvorilo určité plató okolo veku 20 rokov a až následne dochádza k ďalšiemu zvyšovaniu plodnosti. Takáto dichotómia signalizuje prítomnosť špecifickej subpopulácie žien, pre ktoré je príznačný veľmi skorý začiatok materských dráh. Môžeme sa domnievať, že ide najmä o ženy z marginalizovaných rómskych komunít, prípadne osoby s veľmi nízkym vzdelaním (najčastejšie oboje), u ktorých dlhodobo zostáva tento jav charakteristickou črtou ich reprodukčného správania. V mestách je ich vplyv na priebeh vekovo-špecifických mier potlačený, i keď aj tu môžeme nájsť určité náznaky.

ZMENY V ČASOVANÍ RODENIA DETÍ V MESTSKOM A VIDIECKOM PROSTREDÍ

Proces odkladania rodenia detí do vyššieho veku predstavuje jeden z najvýraznejších transformačných procesov reprodukčného správania, ktoré môžeme na Slovensku identifikovať po roku 1989. Na druhej strane Slovensko v európskom priestore stále patrí k populáciám so skorším začiatkom reprodukcie a plodnosť v neskorom a veľmi neskorom veku (35, resp. 40 a viac rokov, pozri *Billari a kol., 2007*) tu zohráva spolu s niektorými ďalšími krajinami bývalého východného bloku stále menšiu úlohu (*Šprocha – Bačík, 2020*).

Z hľadiska vývoja hlavných ukazovateľov časovania plodnosti vidíme, že priemerný vek ženy pri narodení prvého živého dieťaťa sa medzi rokmi 1992 a 2019 zvýšil z približne 22,5 roka nad hranicu 27 rokov, kde došlo zatiaľ v posledných rokoch k určitej stabilizácii. Podiel plodnosti žien vo veku do 25 rokov sa súčasne znížil z pôvodných viac ako 57 % na necelých 27 %, pričom v druhej polovici reprodukčného obdobia sa v súčasnosti realizuje už takmer 44 % z celej plodnosti, kým na začiatku 90. rokov to bolo len niečo viac ako 15 %.

Dostupné údaje za prostredie miest a vidieckych obcí na Slovensku potvrdzujú tieto hlavné transformačné zmeny v oboch prostrediach. Priemerný vek žien pri narodení prvého dieťaťa sa na začiatku 90. rokov vo vidieckych obciach pohyboval tesne pod

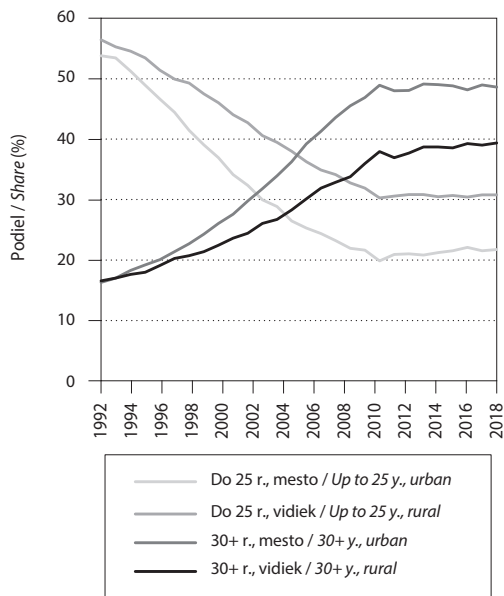
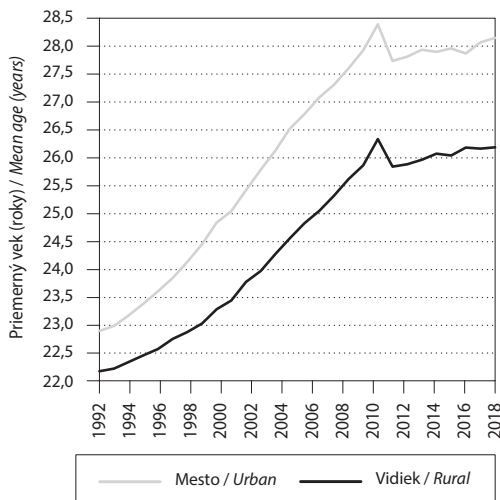
hranicou 22,5 roka a v mestách dosahoval necelých 23 rokov. Rovnako sa obe populačné skupiny výraznejšie neodlišovali ani v zastúpení plodnosti vo veku do 25 rokov (54 % vidiek resp. 57 % mestá), či váhe plodnosti v druhej polovici reprodukčného obdobia (16,5 % resp. 16,8 %). Ako už signalizovala analýza rozloženia mier plodnosti a ich zmien medzi rokmi 1992 a 2019, v mestskom prostredí transformačné obdobie prinieslo o niečo dynamickejší posun rodenia do vyššieho veku. Priemerný vek žien pri narodení prvého dieťaťa sa dostal už nad hranicu 28 rokov a nebyť zmien v metodike vykazovania detí narodených v zahraničí, bol by určite ešte vyšší. Vo vidieckom prostredí presahuje tesne hranicu 26 rokov. Znamená to, že diferencia v časovaní začiatku reprodukčných dráh medzi oboma prostrediami sa zvýraznila z pôvodných 0,7 roka na takmer 2 roky.

Analýza priemerných vekov žien pri narodení druhého a ďalšieho živého dieťaťa pritom potvrdzuje, že k významnému odkladaniu v mestách i na vidieku došlo medzi rokmi 1992 a 2019 aj v prípade druhých (o približne 4,3 na vidieku a 5 rokov v meste) a tretích detí (o 2,3 roku vidiek a 2,9 roku v meste).

Divergenčné tendencie môžeme identifikovať aj v prípade v príspevkov vybraných vekových skupín k celkovej plodnosti. V mestách a na vidieku síce došlo k významnému nárastu váhy plodnosti v druhej polovici reprodukčného veku a naopak k poklesu plodnosti do 25 rokov, no v oboch prípadoch bol uvedený trend dynamickejší v mestskom prostredí. Vo veku 30 a viac rokov je tak realizovaná v mestách približne polovica z celej hodnoty úhrnnej plodnosti, kým vo vidieckych obciach tento podiel dosahuje približne 40 % (obr. 10). Na druhej strane plodnosť v mladom veku do 25 rokov predstavuje v mestách len niečo viac ako pätinu, kým na vidieku je to približne 31 %.

Na dynamickejšie zmeny v časovaní plodnosti v mestskom prostredí poukazuje aj vývoj hodnôt kvartilov. Aj v tomto prípade pritom platilo, že dolný a horný kvartil sa na začiatku 90. rokov v oboch sledovaných populačných skupinách významnejšie nelíšil. Kým na vidieku bola prvá štvrtina plodnosti realizovaná vo veku do 20,3 rok, v mestách to bolo len o 0,4 roku viac. V prípade poslednej štvrtiny plodnosti, táto bola v mestskom i vidieckom prostredí realizovaná na začiatku 90. rokov takmer identicky po dovŕšení

Obr. 9 a 10: Priemerný vek žien pri narodení 1. dieťaťa a podiel plodnosti vo vybraných vekových intervaloch v mestských a vidieckych sídlach na Slovensku / Mean age at first birth and proportion of fertility in selected age intervals in urban and rural communities in Slovakia

Zdroj: ŠÚ SR, výpočty autorov.
 Source: SO SR, authors' calculations.

27. roku života (27,1 rokov mestá, 27,0 roku vidiek). Polovica z celkovej reprodukcie sa tak na začiatku 90. rokov realizovala v mestách v intervale o šírke 6,4 roka a na vidieku v priebehu 6,7 rokov.

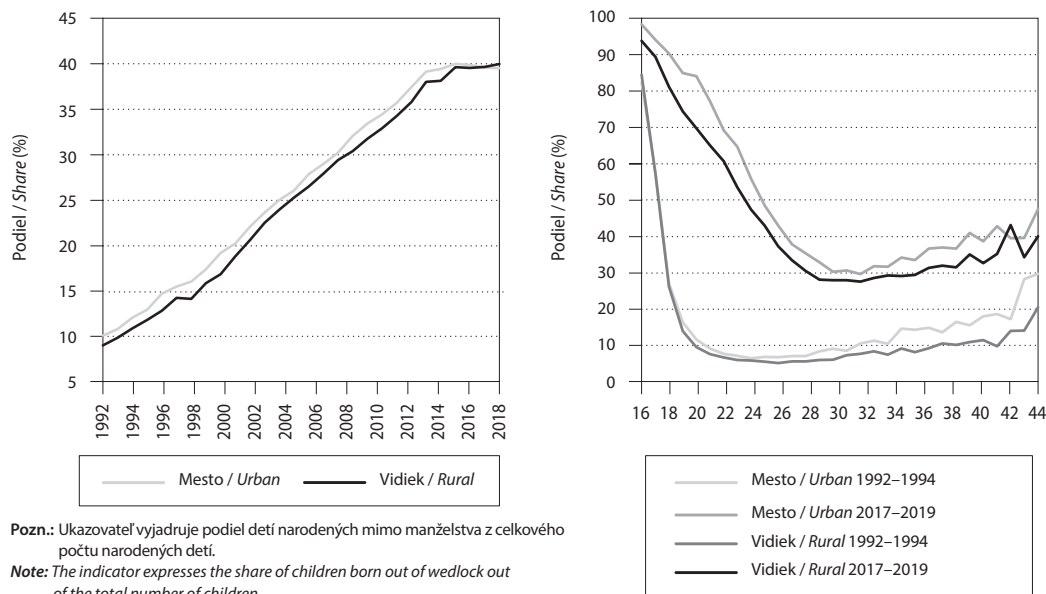
Proces odkladania rodenia detí a najmä začiatku reprodukcie do vyššieho poznačilo v oboch priestoroch prispelo k zvýšeniu hodnôt dolného kvartilu plodnosti. Ako už bolo identifikované vyššie, tento trend prebiehal dynamickejšie v mestách a platí to aj v prípade načasovania prvej štvrtiny reprodukcie, ktorá sa posunula o približne 4 roky (dolný kvartil 24,7 roku). Na vidieku hodnoty dolného kvartilu odzrkadľujú odlišné rozloženie mier plodnosti, váhu plodnosti v mladom veku, a preto dosahujú v súčasnosti (rok 2019) len približne 22,6 roku (nárast o 2,3 roka). Veková hranica horného kvartilu plodnosti sa v mestskom i vidieckom prostredí posunula ešte výraznejšie. Je potrebné si uvedomiť, že ju ovplyvňuje nielen začiatok reprodukcie, ale aj časovanie ďalších pôrodov a ich odkladanie, ako sme zmienili vyššie. Vďaka tomu v mestách horný kvartil plodnosti dosahuje už takmer 33 rokov (nárast o 5,7 roka) a na vidieku 31,5 roka (nárast o 4,5 roka). Aj v tomto prípade môžeme identifikovať zväčšovanie rozdielov

medzi analyzovanými populačnými skupinami. Výraznejší posun horného kvartilu tiež znamenal, že v mestách i na vidieku došlo medzi rokmi 1992 a 2019 k rozšíreniu interkvartilového rozpätia. Polovica z celej plodnosti sa tak v mestách v súčasnosti (2019) realizuje v rozpätí 8 rokov a na vidieku v priebehu necelých 9 rokov. Z uvedeného je tak zrejme, že veková heterogenizácia plodnosti viac pokročila vo vidieckom prostredí a transformačné obdobie prispelo k prehĺbeniu diferencií medzi sledovanými populačnými skupinami.

LEGITIMITA NARODENÝCH DETÍ V MESTÁCH A NA VIDIEKU

Dôležitým znakom reprodukčného správania na Slovensku bolo dlhodobo úzke prepojenie medzi životom v manželstve a realizáciou reprodukčných zámerov. Nepriamo o tom svedčí pretrvávajúci nízky podiel detí narodených mimo manželstvo. V podstate ešte na začiatku 90. rokov sa zastúpenie detí narodených nevydatým ženám na Slovensku pohyboval pod hranicou 10 % a až nasledujúce transformačné obdobie prinieslo výraznú zmenu.

Obr. 11 a 12: Podiel detí narodených mimo manželstva v mestských a vidieckych obciach Slovenska podľa veku matky, vybrané roky / Proportion of children born out of wedlock in urban and rural communities in Slovakia by age of mother, selected years

Pozn.: Ukazovateľ vyjadruje podiel detí narodených mimo manželstva z celkového počtu narodených detí.

Note: The indicator expresses the share of children born out of wedlock out of the total number of children.

Zdroj: ŠÚ SR, výpočty autorov.

Source: SO SR, authors' calculations.

Zmeny v sobášnom správaní a s tým spojený nárast počtu a podielu najmä slobodných žien, k tomu nárast nemanželskej plodnosti prispeli k rastúcej váhe nemanželských detí (Šprocha a Tišliar, 2016). Ich podiel sa v poslednom období stabilizoval na úrovni 40 %. V podstate rovnaký vývoj môžeme identifikovať v mestách i na vidieku. Na začiatku 90. rokov pritom platilo, že o niečo častejšie sa matkami nemanželského dieťaťa stávali ženy v mestskom prostredí, kde pôrody týchto detí tvorili viac ako desatinu, kým na vidieku bolo ich zastúpenie ešte pod touto hranicou. Nasledujúci vývoj spočiatku priniesol určité mierne zväčšenie týchto rozdielov, keďže podiel nemanželských detí sa zvyšoval o niečo dynamickšie v mestách. Obdobie posledných približne 10–15 rokov sa však nieslo v znamení dobiehania vidieka a v posledných rokoch dokonca môžeme identifikovať veľmi miernu prevahu zastúpenia nemanželských detí práve v rurálnom prostredí Slovenska (40,3 % vidiecke sídla vs. menej ako 40 % v mestách).

V oboch prostrediach platí, že najčastejšie sa nevydatým ženám rodia deti v prípade prvých

pôrodov. V tejto paritnej skupine došlo tiež k vzniku najväčších diferencií, keď na začiatku 90. rokov išlo častejšie o mestské prostredie (13,5 % vs. 12,5 %), no v posledných rokoch má prevahu vidiek, kde tvoria nemanželské deti prvého poradia už približne polovicu (v mestách 47 %). Najmenšie zastúpenie nachádzame u druhých detí, kde v mestách i na vidieku došlo k nárastu z približne 6 % na 30 %. Rovnako u ďalších detí sú rozdiely medzi mestským a vidieckym prostredím minimálne. Medzi rokmi 1992 a 2019 došlo k nárastu podielu nemanželských detí tretieho a ďalšieho poradia v mestách z približne 9,5 % na 38,5 % a na vidieku z niečo viac ako 7 % na 37,7 %.

Z vekového hľadiska došlo najmä v mladom veku (do 25 rokov) v oboch priestoroch k pomerne výraznému nárastu podielu detí narodených mimo manželstva. Je zaujímavé, že práve v týchto vekových skupinách súčasne existujú najväčšie rozdiely medzi sledovanými populačnými skupinami, kým v prvej polovici 90. rokov sa výraznejšie odlišovali aj v druhej polovici reprodukčného veku. Prevahu nemanželských detí je možné v mestskom prostredí vďaka týmto zmenám identifikovať až do veku 25 rokov, pričom

na vidieku je to o jeden rok menej. Na začiatku transformačného obdobia takýto jav bolo možné identifikovať len u najmladších dievčat vo veku do 18 rokov (obr. 12). Jednoznačne najnižší podiel deti nevydatých žien dosahujú v polovici reprodukčného obdobia, keď v oboch analyzovaných priestoroch sa ich zastúpenie pohybuje okolo hranice 30 %. Smerom k starším vekom následne podiel opätovne mierne rastie, vo všeobecnosti o niečo rýchlejšie v mestách, no prevahu nemanželské deti už nedosahujú.

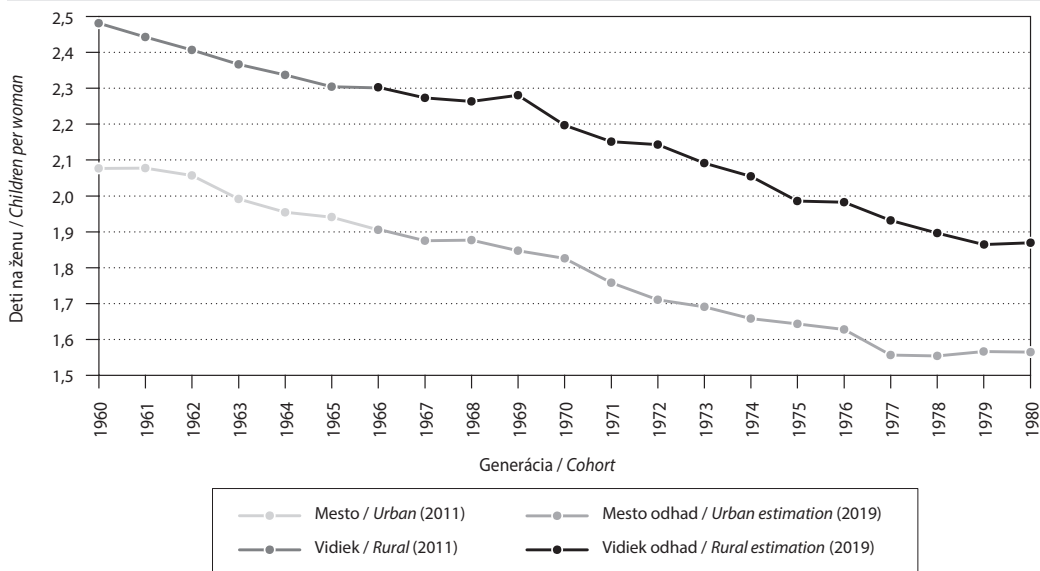
DOPADY TRANSFORMÁCIE PLODNOSTI V GENERAČNEJ PERSPEKTÍVE V MESTÁCH A NA VIDIEKU

Jedným z hlavných vývojových znakov konečnej plodnosti v mestách i na vidieku bolo už pred nástupom transformačných zmien po roku 1989 kontinuálne medzigeneračné znižovanie realizovanej plodnosti. Súčasne s tým sa začala meniť do určitej miery aj štruktúra žien podľa parity. Identifikovali sme mierny nárast a vyrovnanie úrovne bezdetnosti v oboch

populačných skupinách. Súčasne s tým sa zvyšovala tiež váha žien s jedným dieťaťom na úkor dvojdetnej a viacpočetnej rodiny. V najmladších generáciách s ukončenou reprodukciou sa pritom dala tiež identifikovať určitá stabilizácia diferencií v priemernom počte narodených detí. Otázkou však zostáva, ako sa vyššie prezentované hlavné transformačné zmeny prezentované v prierezovom pohľade mohli odraziť na intenzite plodnosti a štruktúre žien podľa počtu narodených detí v tých generáciách, ktoré boli nimi najviac zasiahnuté. Odpoveď na ňu sme sa snažili nájsť prostredníctvom odhadu konečnej plodnosti a štruktúry žien podľa parity narodených v rokoch 1966–1980. Získané výsledky prezentuje obr. 13 a tab. 2. Potvrďuje pokračovanie klesania kohortnej plodnosti v mestskej i vidieckej populácii. Pri jeho naplnení by sa medzi generáciami žien 1965 a 1980 znížil priemerný počet detí na jednu ženu v mestách z 1,94 na 1,56 dieťaťa a na vidieku z 2,3 na menej ako 1,9 dieťaťa. Znamenalo by to, že aj vo vidieckom prostredí by sa konečná plodnosť dostal pod hranicu 2 detí. Súčasne je tiež zrejmé, že práve

Obr. 13: Odhad konečnej plodnosti žien mestských a vidieckych sídel na Slovensku, generácie 1966–1980

Estimation of the completed cohort fertility of women in urban and rural communities in Slovakia, cohorts 1966–1980

Pozn.: Údaje pre generácie 1960–1965 sú z SODB 2011.

Note: Data for cohorts 1960–1965 are from the Population Census 2011.

Zdroj: ŠÚ SR, SODB 2011, výpočty autorov.

Source: SO SR, Population Census 2011, authors' calculations.

Tab. 2: Odhad konečnej plodnosti a štruktúry žien podľa počtu narodených detí v mestských a vidieckych sídlach Slovenska, generácie 1966 – 1980 / Estimation of the completed cohort fertility and parity structure of women in urban and rural communities in Slovakia, cohorts 1966 – 1980

Generácia Cohort	Konečná plodnosť Completed cohort fertility	Štruktúra žien podľa počtu detí / Parity structure (%)			
		0	1	2	3+
<i>Mestá / Urban communities</i>					
1965*	1,94	10,5	19,6	49,6	20,3
1966	1,91	11,2	20,6	48,9	19,4
1967	1,88	11,2	21,5	48,8	18,5
1968	1,88	11,4	22,7	47,3	18,5
1969	1,85	11,4	24,0	47,3	17,3
1970	1,83	11,9	25,7	45,2	17,3
1971	1,76	13,1	26,5	44,4	15,9
1972	1,71	14,7	26,7	43,5	15,1
1973	1,69	15,7	27,5	42,5	14,4
1974	1,66	16,4	28,3	40,8	14,5
1975	1,64	16,9	28,9	39,9	14,3
1976	1,63	17,5	28,1	40,5	13,9
1977	1,56	19,8	29,0	38,3	12,9
1978	1,55	21,0	27,1	38,5	13,3
1979	1,57	19,9	27,8	38,8	13,4
1980	1,56	21,0	26,4	39,1	13,5
<i>Vidiek / Rural communities</i>					
1965*	2,30	10,0	12,4	43,7	33,9
1966	2,30	10,2	13,0	43,6	33,1
1967	2,27	10,3	13,9	43,4	32,4
1968	2,26	10,1	14,3	43,9	31,7
1969	2,28	9,9	15,4	44,1	30,6
1970	2,20	10,1	16,7	44,3	28,9
1971	2,15	11,3	17,6	43,2	27,9
1972	2,14	10,9	18,5	43,9	26,7
1973	2,09	11,6	19,5	43,3	25,6
1974	2,05	12,6	20,1	41,8	25,5
1975	1,99	13,2	21,8	42,0	23,0
1976	1,98	13,7	21,2	42,3	22,9
1977	1,93	15,6	21,8	40,3	22,3
1978	1,90	16,3	22,5	39,3	21,9
1979	1,86	17,5	22,2	39,3	21,0
1980	1,87	18,2	22,0	37,8	22,1

Pozn.: * Údaj z SODB 2011.

Note: * Ddata from the Population Census 2011.

Zdroj: ŠÚ SR, SODB 2011, výpočty autorov.

Source: SO SR, Population Census 2011, authors' calculations.

vidiek sa zdá byť viac zasiahnutý transformačnými zmenami, keďže rozsah uvedeného poklesu by tu bol signifikantne vyšší, čo by prinieslo ďalšie zblíženie oboch sledovaných populácií z hľadiska realizovanej plodnosti. Vývoj v najmladších generáciách by podľa výsledkov nášho odhadu naznačoval prerušenie trendu znižovania plodnosti a jej určitú stabilizáciu. O niečo skôr by k tomu pritom malo dôjsť v mestskom prostredí.

Známy vývoj pôrodnosti podľa biologického poradia narodeného dieťaťa a roku narodenia matky od posledného sčítania obyvateľov 2011 signalizuje pokračujúci rast bezdetnosti v mestách i na vidieku. O niečo dynamickejšie by tento vývoj mohol medzigeneračne prebiehať v urbánnom prostredí, kde by viac ako pätina žien narodených na začiatku 80. rokov mohla zostať bez rodičovských skúseností. Rovnako sa dá očakávať zvyšovanie dôležitosti jednodetného modelu rodiny. Ako však ukazujú získané výsledky (tab. 2), tento trend sa týka predovšetkým generácií z konca 60. a prvej polovice 70. rokov a o niečo dynamickejšie by mohol prebiehať v mestskom prostredí. V prípade najmladších generácií sa ukazuje možnosť určitej stabilizácie. V mestách dokonca môžeme identifikovať aj istý mierny pokles v úplne najmladších kohortách. Z pôvodnej neceljej jednej päťtiny v mestách a niečo viac ako 12 % vo vidieckych sídlach (generácia 1965) by sa podiel žien s jedným dieťaťom mohol zvýšiť až k hranici 29 % a 22,5 % na vidieku (tab. 2). Uvedené zmeny sa následne prejavujú vo váhe žien s dvomi a tiež tromi a viac deťmi. V oboch paritných štruktúrach sa vo všeobecnosti dá očakávať pokračovanie klesajúceho trendu. V mestskom prostredí by sa tak mohla váha žien s dvomi deťmi mohla znížiť o niečo viac ako 10 p.b. (z takmer 50 % na 39 %) a na vidieku o takmer 6 p.b. (z necelých 44 % pod 38 %). V prípade žien s tromi a viac deťmi sa dynamickejší pokles očakáva vo vidieckom prostredí, keď približne z jednej tretiny by sa ich váha dostala na úroveň 21–22 %, kým v mestách by to bolo z viac ako 20 % na približne 13 %. Zaujímavosťou pritom je, že v oboch paritných štruktúrach by v najmladších generáciách mohlo dôjsť k určitému zvráteniu tohto trendu.

ZÁVER

Získané výsledky potvrdili, že hlavnými zmenami procesu plodnosti po roku 1989 prešli a prechádzajú

mestské i vidiecke populácie Slovenska. Z dlhodobého hľadiska sme v oboch svedkami poklesu konečnej plodnosti, rastu zastúpenia bezdetných a jednodetných žien na úkor dvojdetného a viacdetného modelu rodiny. Súčasne sa tiež potvrdilo pretrvávanie nižšej realizovanej plodnosti v mestách, čo bolo podmienené častejším medzigeneračným výskytom bezdetných žien a žien s jedným dieťaťom, ale predovšetkým nižším zastúpením osôb s tromi a viac deťmi. Naopak dvojdetný model rodiny bol v mestskom prostredí viac rozšírený. Obdobie posledných 3 desaťročí prinieslo z prierezového hľadiska jednak pomerne rýchly prepád intenzity plodnosti, ktorý svoje minimum dosahoval na začiatku 21. storočia a až posledné desaťročie sa nieslo v znamení výraznejšieho oživenia. Keďže dynamickejšie tento proces prebiehal v mestách, môžeme v súčasnosti hovoriť o určitých konvergenčných trendoch vo vývoji intenzity rodenia detí medzi mestským a vidieckym priestorom. V posledných rokoch tiež došlo k vyrovnaniu hodnôt klasickej prierezovej úhrnnej plodnosti a jej očistenej formy od zmien časovania. To by mohlo naznačovať na ukončovanie transformácie plodnosti odkladaním. Na potvrdenie tohto predpokladu si však ešte predsa len budeme musieť počkať aj vzhľadom na dopady špecifických podmienok spojených so súčasnou pandémiou ochorenia COVID-19. Samotný proces odkladania rodenia detí do vyššieho veku, rovnako ako na národnej úrovni, významným spôsobom transformoval vekové rozloženie mier plodnosti. Model skorej a vysokej intenzity v mladom veku, ktorý bolo možné identifikovať v oboch prostrediach sa zmenil a začiatok i vrchol reprodukcie sa posunuli do vyššieho veku. Potvrdzujú to aj rastúce hodnoty priemerného veku žien pri pôrode, či niektoré ďalšie ukazovatele časovania, či rozloženia rodenia detí podľa veku matky. Z výsledkov tiež vyplynulo, že kým na začiatku 90. rokov boli z tohto hľadiska rozdiely medzi mestskými a vidieckymi sídlami na Slovensku minimálne, transformačné obdobie prinieslo významnú diverzifikáciu časovania plodnosti. Jednoznačne pritom platí, že vo väčšej miere sa proces odkladania rodenia detí dotkol miest. Zaujímavosťou z tohto hľadiska je tiež identifikácia určitého bimodálneho rozloženia plodnosti, a to najmä vo vidieckom prostredí, ktorá môže

signalizovať častejšiu prítomnosť podskupiny žien prikláňajúcich sa ku skoršiemu začiatku reprodukčných dráh. Môžeme sa len domnievať, že pôjde najmä o osoby z marginalizovaných rómskych osád, prípadne ženy s nízkym vzdelaním, u ktorých sú tieto špecifické črty časovania plodnosti dlhodobo identifikované. Zmeny v časovaní začiatku a s tým súvisiacich ďalších reprodukčných zámerov v mestách i na vidieku prispeli tiež k väčšej vekovej pluralizácii plodnosti. Aj v tomto prípade môžeme identifikovať určité zväčšovanie rozdielov medzi mestom a vidiekom, pričom vidiecky priestor je poznačený v súčasnosti širším vekovým intervalom realizácie polovice celej plodnosti.

Rozviazanie úzkeho vzťahu medzi životom v manželstve a reprodukciou sa odohráva v mestách i na vidieku, pričom sa ukazuje, že transformačné obdobie neprineslo nejaký nárast rozdielov medzi sledovanými subpopuláciami, ba posledné roky sa skôr niesli v znamení stabilizácie úrovne podielu nemanželských detí a vyrovnaniu už tak veľmi malých diferencií.

Výsledky odhadu možných dopadov prierezových zmien plodnosti na kohortné ukazovatele generácií žien najviac zasiahnutých transformačným obdobím poukazujú na pokračovanie poklesu realizovanej plodnosti. V najmladších generáciách (z druhej polovice 70. rokov) by však mohlo dôjsť k určitej stabilizácii, pričom o niečo skôr by sme tento

jav mohli identifikovať v mestskom prostredí. Aj vďaka o niečo dynamickejšiemu poklesu plodnosti a zatiaľ nižšej úspešnosti žien na vidieku v procese rekuperácie vo vyššom veku sa zdá pravdepodobným určitá mierna konvergencia v úrovni konečnej plodnosti. Z hľadiska paritnej štruktúry žien sa dá očakávať pokračovanie mierneho zvyšovania bezdetnosti (o niečo dynamickejšie v mestách), ako aj zastúpenia žien len s jedným dieťaťom. V prípade tejto paritnej skupiny by sa však situácia mohla u najmladších generácií postupne stabilizovať a mestách by sme sa mohli dokonca dočkať určitého mierneho poklesu v prospech žien s dvomi deťmi. Aj keď tento záver môže na prvý pohľad vyznievať pomerne optimisticky, je potrebné si uvedomiť, že uvedené zmeny by boli jednak pomerne malého rozsahu, nedokázali by ani zďaleka zmierniť predpokladané znižovanie zastúpenia dvoj a viacdetného modelu rodiny v mestách a v prípade početnejších rodín najmä na vidieku. Súčasne s tým je potrebné tiež pripomenúť nedokonalosť modelu z hľadiska absencie možnosti odhadu migračnej zložky podľa počtu narodených detí ženám a roku narodenia, a preto na definitívnu podobu realizovanej plodnosti a paritnej štruktúry v týchto transformácii najviac zasiahnutých generáciách si budeme ešte musieť počkať. Každopádne sa domnievame, že naznačené trendy, ako aj úrovne jednotlivých ukazovateľov sú pomerne realistické.

Literatúra

- Bartoňová, D. 2001. Demografické chování populace České republiky v regionálním a evropském kontextu. In: Hampl, M. (ed). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*, DemoArt, Praha, s. 45–73.
- Billari, F. C. – Kohler, H. P. – Andersson, G. – Lundström, H. 2007. Approaching the limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. *Population and Development Review*, 33(1), s. 149–170.
- Bleha, B. – Majo, J. – Šprocha, B. 2013. Demografický obraz Bratislavy. In: Buček J., Korec, P. (eds.): *Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy*. Bratislava: Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie, s. 55–88.
- Bleha, B. – Mészáros, J. – Pilinská, V. – Šprocha, B. – Vaňo, B. 2020. *Analýza demografického vývoja oblastí a obcí podľa štatútu a veľkosti v Slovenskej republike*. Bratislava: INFOSTAT.
- Bleha, B. – Vaňo, B. – Bačík, V. 2014. *Demografický atlas Slovenska*. Bratislava: Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského.
- Brunetta, G. – Rotondi, G. 1991. Urban and rural fertility in Italy: regional and temporal changes. In: Bähr, J. – Gans, P. (eds.) *The Geographical Approach to Fertility*. Kieler Geographische Schriften Nr. 78, s. 203–217.
- Bongaarts, J. – Feeney, G. 1998. On the Quantum and Tempo of Fertility. *Population and Development Review*, 24(2), s. 271–291.
- Drinka, R. – Majo, J. 2016. Veľké vidiecke obce na Slovensku – vybrané charakteristiky plodnosti na začiatku 21. storočia. *Geografický časopis*, 68(4), s. 301–317.

- Foltánová, N. – Procházková, M. – Galvánková, A. 2011. Vybrané ukazovatele demografického správania obyvateľov miest a vidieka v krajoch SR v rokoch 2000 a 2010. *Forum Statisticum Slovaca*, 6, s. 54–62.
- Hank, K. 2001. Regional fertility differences in Western Germany: an overview of the literature and recent descriptive findings. *International Journal of Population Geography*, 7(4), 243–257.
- Hašek, O. 2020. Regionální diferenciace plodnosti podle typologie venkova. *Demografie*, 62(1), s. 3–13.
- Jurčová, D. – Mészáros, J. (ed.) 2010. Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2009. Bratislava: INFOSTAT.
- Katuša, M. – Sopkuliak, A. 2011. Niektoré aspekty reprodukčného a rodinného správania mestského a vidieckeho obyvateľstva v okresoch SR. *Forum Statisticum Slovaca*, 6, s. 91–96.
- Křestánová, J. – Šídlo, L. – Šprocha, B. 2019. Pohyb obyvateľstva Česka a Slovenska na úrovni obcí v období 1996–2015 pohľadom Webbova diagramu. *Demografie*, 61(1), s. 28–41.
- Kulu, H. 2013. Why Do Fertility Levels Vary between Urban and Rural Areas? *Regional Studies*, 47(6), pp. 895–912. DOI: 10.1080/00343404.2011.581276.
- Kulu, H. – Vikat, A., Andersson, G. 2007. Settlement size and fertility in the Nordic countries. *Population Studies*, 61(3), s. 265–285.
- Livi-Bacci, M. 1986. Social-Group Forerunners of Fertility Control on Europe. In: A.J. Coale – S.C. Watkins. (eds.) *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press, s. 182–200.
- Potančoková, M. 2008. *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950–2007 v generačnom pohľade*. Bratislava: INFOSTAT.
- Potančoková, M. 2011. Zmena reprodukčného správania populácie Slovenska po roku 1989: trendy, príčiny a dôsledky. In: Piscová, M. (ed.) *Desaťročia premien slovenskej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, SAV, s. 142–159.
- Rychtaříková, J. 2007. Regionální diferenciace plodnosti v průřezové a kohortní perspektivě. In: Kučera, T. – Polásek, V. (eds.) *Sborník příspěvků XXXVII. Výroční demografické konference ČDS, Olomouc, 2007*, s. 92–103.
- Sharlin, A. 1986. Urban-Rural Differences in Fertility in Europe during the Demographic Transition. In: Ansley, J. Coale – Susan Cotts Watkins (eds.) *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton : Princeton University Press, s. 234–260.
- Sobotka, T. 2004. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Sobotka, T. 2011. Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery. *Historical Social Research*, 36(2), s. 246–296.
- Šprocha, B. 2008. *Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku*. Bratislava: INFOSTAT.
- Šprocha, B. a kol. 2016. *Demografický obraz najväčších miest Slovenska*. Bratislava: INFOSTAT.
- Šprocha, B. a kol. 2019. *Populačný vývoj v krajoch a okresoch Slovenska od začiatku 21. storočia*. Bratislava: INFOSTAT.
- Šprocha, B. – Bačík, V. 2020. Odkladanie rodenia detí a neskorá plodnosť v európskom priestore. *Demografie*, 62(3), s. 123–141.
- Šprocha, B. – Ďurček, P. 2018. Dekompozícia vývoja kohortnej plodnosti Česka a Slovenska použitím zmien pravdepodobnosti zväčšenia rodiny. *Demografie*, 60(3), s. 134–147.
- Šprocha, B. – Šídlo, L. 2012. Demografický portrét Bratislavy a Košíc. *Slovenská štatistika a demografia* 22(1), s. 18–43.
- Šprocha, B. – Šídlo, L. 2016. Spatial differentiation and fertility postponement transition in Czechia. *AUC Geographica*, 51(2), s. 217–233.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. 2008. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. Bratislava : STIMUL.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. 2011. Plodnosť v mestách a na vidieku v medzivojnovom období. *Forum Statisticum Slovaca*, 6, s. 192–199.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. 2016. *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- ŠŤ SR, 1992–2019. *Anonymizované primárne údaje Hlásenie Obyv 2-12, roky 1992–2019*.
- ŠŤ SR, 1991. *Anonymizované primárne údaje zo Sčítania ľudu, domov a bytov 1991*.
- ŠŤ SR, 2001. *Anonymizované primárne údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001*.
- ŠŤ SR, 2011. *Anonymizované primárne údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011*.
- Vaňo, B. – Mészáros, J. 2004. *Reprodukčné správanie v obciach s nízkym životným štandardom*. Bratislava: INFOSTAT.
- Zeman, K. – Beaujouan, É. – Brzozowska, Z. – Sobotka, T. 2018. Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. *Demographic Research*, Vol. 38, Article 25, s. 651–690.

BRANISLAV ŠPROCHA

Absolvoval magisterské a doktorandské štúdium (2011) na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze v odbore demografie. V roku 2021 sa habilitoval v odbore Humánna geografia. Od roku 2007 je vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti, rozvodovosti, populačného vývoja, transformácie reprodukčného správania po roku 1989 a jeho dopadov na spoločnosť. Okrem toho sa venuje tiež analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

BRANISLAV BLEHA

Vyštudoval Humánnu geografiu a demografiu na Přírodovědeckej fakulte UK. Působí na Oddelení demografie a demogeografie Přírodovědeckej fakulty UK v Bratislave, od roku 2006 ako jeho vedúci. Zaoberá sa predovšetkým problematike populačného vývoja s užším zameraním na regionálne populačné prognózovanie, populačnú politiku a geografiju.

SUMMARY

The main goal of this study was to analyse the transformation of fertility in urban and rural communities in Slovakia after 1989. We tried to identify the effects of the transformation in terms of the fertility rate, the timing of childbirth, and fertility in relation to marital status. At the same time, we also tried to find an answer to the question of whether there is convergence or divergence in the values of selected indicators between urban and rural communities. Using cohort data, we described the long-term development and differences in the intensity of fertility and the parity structure of women. By estimating cohort fertility and parity structure in the cohorts (1966–1980) that were most affected by the transformation, we highlighted its possible main impacts on the fertility process.

The results of the analysis confirmed that in Slovakia there has been long-term higher fertility in urban areas. This was due to the more frequent inter-cohort proportion of childless women and women with one child, but above all to the lower proportion of women with three or more children. Conversely, the two-child model of the family was more widespread in urban areas.

Reproductive behaviour in urban and rural communities has undergone significant changes since 1989. Until the beginning of the 21st century,

we witnessed a decline in fertility rates. There was a drop in childbirth at a young age, a decrease in the proportion of fertility among women aged 25 and under, and an increase in the values in the lower quartile. All these results indicate an advancing process of postponing childbirth to a later age and the end of the model of early motherhood. At the same time, our results also confirmed that these changes were more dynamic in urban areas. In the last decade, we have seen a slight rise in fertility rates. Women in urban areas have again had a slightly faster recovery from childbirth postponement. Thanks to this, there has been some convergence of the fertility rates in urban and rural communities. On the other hand, more intensive recuperation, and more significant postponement of the childbirth in urban areas have contributed to a deepening of differences in terms of fertility timing.

The transformation period brought about a loosening of the relationship between marriage and childbirth. The result of these changes was an increase in the proportion of children born out of wedlock. In recent years, however, there have not been significant differences between urban and rural settlements in Slovakia in terms of the numbers of extramarital births have not differed significantly from this point of view.

The estimated possible impacts of cross-sectional changes in fertility on the cohort indicators of the cohorts most affected by the transformation period point to a continuing decline in completed fertility. There may be some stabilisation in the youngest cohorts. Thanks to the more dynamic recuperation in urban areas mentioned above, some convergence of the average number of children born per woman between urban and rural areas could

be expected. In terms of the parity structure of women, a slight increase in childlessness (more dynamic in urban areas) can be expected, as well as an increase in the share of women with only one child. On the other hand, there will be a continuing decline in the proportion of women with two or more children. Some halt to this trend and possibly even the start of a reversal could only be expected in the cohorts born in the late 1970s.